

TESETTÜR TARTIŞMALARININ DÜNÜ: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

*Melek ÖKSÜZ**

ÖZET

Türkiye’de tesettür tartışmaları sadece yakın tarihin sorunu değildir. Hemen hemen Türk modernleşme tarihi ile yaşıt bir maziye sahip bu mesele, çeşitli vesilelerle yaklaşık yüz elli yıldır zaman zaman Türk insanının gündemine gelmektedir. Batılılaşma adı altında Türk toplumunu modernleştirme çabaları içindeki hedeflerden biri de, kadınların sosyal hayata kazandırılması, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesidir. Bu bağlamda Tanzimat’tan itibaren dar alanda başlayan tartışmalar, II. Meşrutiyet’in hür ortamıyla her platformda gündeme gelmeye başlamıştır. Söz konusu tartışmaları ortaya koymak, tesettür sorununun tarihî sürecini bilmek ve meseleyi sağlam bir zemine ele alarak daha iyi kavramak açısından önem kazanmaktadır. Zira kadının toplumsal hayata katılması ve bunun araçlarından biri olarak görülen tesettür meselesi Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye’de modernleşme taraftarlarının karşılaştığı sorunları anlamak açısından da ufuk açıcı ipuçları sunmaktadır. Sonuçta modernleşme başlangıç itibarıyla bilim-teknikle sınırlandırılabilir bir girişim olarak görülse de ilerleyen aşamada dini ve kültürel alanın bu çabalar karşısındaki konumu da ister istemez tartışmanın odağına yerleşmiştir. İşte bu noktada ortaya çıkan gerilim modernleşme çabalarının tarihi diyalektiğini oluşturmuştur. Kendisini kadın ve kadın kıyafeti üzerinden ifade eden, modernleşme ile dini ve kültürel korumacılık, kadınların toplum hayatına katılma sürecinde yaşananları yozlaşma-çağdaşlaşma çelişkisi çerçevesinde ele almıştır. Mesele kısa sürede en güçlü boyutunu dinin oluşturduğu bir tartışma zeminine kaymıştır. Bu nedenle bir boyutu kadının giyim-kuşam alışkanlıkları ve bunun değiştirilmesi ile ilgili bir tartışma olan tesettür konusu, diğer boyutuyla dinin toplum hayatına yön verici özelliği ile ilgili XX. yüzyıl başları için oldukça radikal bir tartışmanın ipuçlarını içermektedir. Konunun tarafları II. Meşrutiyet döneminde netleşmiş ve düşüncelerini çeşitli yayın organlarında ifade etmişlerdir. Bu yazıda ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet döneminde “kadın ve tesettür” meselesinin Batıcı, İslamcı ve Türkçü aydınlar tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Kadın, Tesettür, Batıcılar, İslamcılar, Türkçüler

* Doç. Dr. KTU Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek: moksuz@ktu.edu.tr

THE YESTERDAY OF TESETTUR DISCUSSIONS: ERA OF CONSTITUTIONAL MONARCHY II

ABSTRACT

In Turkey, discussions over tesettür (the umbrella term for hijab in Turkey) is not only an issue of the recent history. The issue which is almost as old as Turkish Modernization History has been brought to Turks' agenda through various issues for almost one and a half centuries. One of the goals under Westernisation was to have women participate in social life and to increase their educational and cultural level. In this context, the discussions starting in a narrow field as of Tanzimat Reforms, appeared in every platform with the freedom of 2nd Constitutional Monarchy. It is important to lay the discussion on the table in terms of knowing the historical course of tesettür and realizing issue on solid grounds. Because, the participation of women in social life and tesettür issue which was considered as a means of this participation give some clues in terms of understanding the problems which the supporters of Modernization encountered in the Ottoman State and Turkey. Ultimately, although Modernization was considered as an initiative limited to science and technology at first, the attitude of the religion and the culture was placed in the centre of the discussion in further stages inevitably. The tension that appeared at this point established the historical dialectic of Modernization efforts. Modernization and religious-cultural protectionism, which expressed themselves through women and women clothes, discussed the incidents happened during the course of the participation of women in social life under the framework of conflicts between Modernization and degeneration. In a short time, the issue slipped onto a discussion ground whose most powerful dimension was religion. That's why, with this dimension tesettür issue gives certain clues as to some radical discussions about the social life steering aspect of the religion at the beginning of 20th century while its other dimension is about women clothes and related habits and the efforts to change them. The parts of the issue became clear in 2nd Constitutional Monarchy period, and they expressed their opinions in various media organs. In this paper, the main focus is on how Turkish Nationalist, Islamist, and Westernist intellectuals interpreted the issue of "women and tesettür" during the 2nd Constitutional Monarchy period.

Key Words: Women, Tesettür (umbrella term in Turkey for hijab), Turkish Nationalists, Islamists, Westernists, Second Constitutional Monarchy Era

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Giriş

Kişinin kıyafetini, giyim kuşamını; cinsiyeti ve dinî inançlarının yanı sıra, iklim, sosyo-kültürel çevre gibi faktörler belirler. Şüphesiz bu durum Osmanlı Devleti'nde de böyle olmakla birlikte çeşitli dönemlerde yayınlanan fermanlarla kılık kıyafetlere birtakım düzenlemeler getirilmiştir¹. Batıda 19. yüzyıldaki ekonomik gelişmeler kadınları çalışma hayatına girmeye zorlar ve bu gelişmeler beraberinde “kadın haklarını” gündeme getirir. Çeşitli haklar elde eden batı kadını kısa süre içinde sosyal hayata dahil olur².

18. yüzyıldan beri Avrupa'nın çeşitli merkezlerine giden ve batıyı gözlemleyen Osmanlı aydınları batı kadınının durumundaki bu değişimi fark ederler ve benzer hakları Müslüman Osmanlı kadınının da elde etmesini isterler.³ Bu nedenle Tanzimat'la birlikte kadın konusu gündeme taşınır. Öte yandan kadınlarla ilgili, eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılır⁴.

19. yüzyıldan itibaren sınırları genişleyen modernleşme çabaları gündelik hayatta ve beraberinde giyim kuşamda etkisini hissettirir. Tanzimat'tan önce ufak çapta başlayan değişiklikler II. Meşrutiyet'ten sonra daha da belirginleşir. Meşrutiyet'ten önce çıkarılan kadın dergileri ile kurulan kadın derneklerinin sayısında artış olur⁵. Bir yandan da Meşrutiyet dönemi basını, batılı kadınların kılık-kıyafetlerinden kısacası yaşam tarzlarından bahsederek Müslüman Osmanlı kadınına batılı kadınların yaşantısını tanıtır. Avrupa modası hakkında bilgi veren gazete ve dergilerde, Müslüman kadınların tesettüre bakışını değiştirecek yazılar yayınlanır, çarşafsız ve peçesiz kadın fotoğraflarına yer verilir⁶. Nitekim kadınların bir zamanlar örtünme aracı olarak kullandıkları kıyafetlerin giderek incilmesi ve şekil değiştirmesiyle adeta birer süs ve moda sembolü haline gelir⁷. Peçe ve çarşaf, yavaş yavaş kadınlar arasında tercih edilmemeye başlanır⁸.

¹ Muhaddere Taşçıoğlu, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara 1958, s.13-21; Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara 1991, s.33-34; Cihan Aktaş, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar**, İstanbul 2006, s.46-56; Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı**, Çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2006, s.216-219; İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi**, Ankara 2001, s.80-81; Meral Erdirencelebi, **Atatürk'ün Şıklığı**, Konya 2011, s.9-10.

² Şefika Kurnaz, **age**, s. xiv-xv; Burçin Erol, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını”, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu**, 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s.147-154; Avrupa'da kadınların Fransız İhtilali ile başlayan süreçteki etkileri ile 19. ve 20. yy.'daki kadın hareketleri ile ilgili tespitler için bk. Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul 2004.

³ Modernleşme taraftarı Osmanlı aydınlarının batı algısı hakkında bk. Ahmet Mithat, **Avrupa Adâb-ı Muâşeretini Yahut Alafranga**, (Haz.: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu), Ankara 2001, s.59-271; İsmail Doğan, **age**, s.85-104.

⁴ Tanzimat sonrası yapılan bu düzenleme ve gelişmeler için bk. Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara 1997, s.19-22; Kurnaz, **age**, s.3-44; Bayram Kodaman, “Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını”, **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1984, s.601-647; Şehmuz Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:3-4, İstanbul 1985, s.858-874; Ziyaeddin Fahri Findikoğlu, “Tanzimat'ta İctimai Hayat”, **Tanzimat 2**, Komisyon, İstanbul 1999, s.619-659; İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:1, Ankara 1992, s.176-198; Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:2, Ankara 1992, s.445-447.

⁵ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara 1998, s.36-58; Emel Aşa, “1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri” **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.124-136; Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul 1996, s.323-342; Serpil Çakır, “XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri İle Nizamnameleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.146-170; Kurnaz, **age**, s.77-65.

⁶ Leyla Kaplan, **age**, s.18 ; Fanny Davis, **age**, s.220-222.

⁷ Kadın kıyafetlerindeki bu değişim ve dönüşüm için bk. Nurettin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış**, Ankara 1990, s.139-140.

⁸ Muhaddere Taşçıoğlu, **age**, s.14-29; Cihan Aktaş, **age**, s.52-78; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2007, s.445; A. Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul 1968, s.57-58. Ekrem Işın, “19.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Kadın kıyafetlerinde geleneksel Osmanlı tarzından bir kopuş gözlenmekle birlikte asıl mesele bu olayların basın yoluyla şişirilmesi ve malzeme olarak kullanılmaya başlanmış olmasıdır⁹. Nitekim II. Meşrutiyet öncesinde dahi kadın kıyafetlerindeki değişim ile ilgili çeşitli haberlerin gazetelere yansımış olduğu görülmektedir¹⁰.

Bu gelişmelerin bir sonucu, kadınların sosyal hayata kazandırılması ve günlük hayatın her alanında yer alması çerçevesinde başlayan tartışmaların zamanla kılık kıyafet ve özellikle de tesettür konusu etrafında yoğunlaşmasına sebep olur¹¹. İslamcı ve Batıcılar arasında cereyan eden fikrî mücadele alanlarından biri de kadın ve tesettür meselesidir. Batılılaşma yanlısı aydınlar tartışmaları başlatan taraf olurlar. Batılılaşmayı bir bütün olarak algılayarak kadınların da giyim ve yaşam tarzıyla buna uyması, peçe gibi kıyafetlerden vazgeçmeleri gerektiğini savunurlar. İslamcı aydınlar bu yaklaşıma sert tepki gösterirler. Böylece Osmanlı'nın son döneminde kadın ve tesettür meselesinde bir hayli makale ve kitap kaleme alınır. Osmanlı aydını şüphesiz kadın ve tesettür meselesini kendi dünya görüşü çerçevesinde değerlendirir. Batıcılar, İslamcılar ve Türkçüler bu doğrultuda tartışmaya dahil olurlar. Dönemin hemen hemen bütün yazarları konu hakkında fikir beyan ederler ve yazı kaleme alırlar. Yazarların tamamının fikirlerini değerlendirmek takdir edilir ki bu makalenin sınırlarını aşan bir iştir. Bu nedenle her bir fikir akımının konuyla ilgili görüşlerinin özünü ortaya çıkaracak kadar yazarın metinleri incelenmiştir.

Batıcılar

Başlangıçta askeri gereksinimler için düşünülen Batılılaşma zamanla ülkenin kurtarılması için her alanda yapılacak zorunlu değişiklikleri ifade eder¹². II. Meşrutiyet döneminde ise Batılılaşma ile ilgili düşünceler sistematize edilerek âdeta toplumun en önemli sorunlarından biri olarak ortaya konulur¹³.

Batılılaşmayı imparatorluğun tek kurtuluş çaresi olarak gören Batıcılar, bu konuda en önemli engel olarak gördükleri geleneksel değerlerin ve dinin ikinci plana atılması tezini savunurlar¹⁴. Batılılaşmaya dair pek çok konuyu dergilerde yazdıkları yazılarla gündeme taşırlar. Ancak bir süre sonra Batılılaşmanın sınırlarının saptanması meselesinde ayrılığa düşerek Radikaller ve İlimliler diye iki gruba ayrılırlar. Radikaller Batının her açıdan model alınmasını savunurken İlimliler kısmî islahat taraftarıdır¹⁵. Radikal görüşün öncülerinden Dr. Abdullah Cevdet, Batı medeniyetini bir bütün sayarak, gülü ve dikeniyi alınması gerektiğini düşünür¹⁶. Dolayısıyla Avrupa tekniğinin uygulanmasının yanı sıra kültürel açıdan da Batılılaşmayı savunmuş olur¹⁷.

yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1985, s.556; Necdet Sevinç, **Türkler'de Kadın ve Aile**, İstanbul 2007, s.70-71.

⁹ Niyazi Berkes, **age**, s.445.

¹⁰ 1870-1878 yılları arasında Ali Efendi'nin çıkardığı Basiret gazetesinde kadınların sokaklarda uygunsuz kıyafetlerle dolaşıp tesettüre riayet etmedikleri belirtilirken bu durum ile ilgili hükümetin bazı uyarılarda bulunduğu haberleri de yer almaktaydı. bk. Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, (Haz.: Nuri Sağlam), İstanbul 2001, s.591-592, 602.

¹¹ Kadınlarla ilgili basına yansıyan çeşitli haberler ile ilgili olarak bk. Serpil Sürmeli, "1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler", **1. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı**, (Haz.: İlhan Gülsün), Ankara 2002, s.149-156.

¹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul 1996, s.7-75; İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İstanbul 1985, s. 134-138; Berkes, **age**, s.17-388.

¹³ Şükrü Hanioglu, "Batıcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:5, İstanbul 1985, s.1382-1384.

¹⁴ Batıcıların tezleri için bk. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul 1966, s.331-332; Şükrü Hanioglu, **agm**, s.1384-1385; Niyazi Berkes, **age**, s.412.

¹⁵ Şükrü Hanioglu, **agm**, s.1386; Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.78-81; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1991, s. 234-236; Şükrü Hanioglu, **age**, s.357-375.

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.79-80; Bernard Lewis, **age**, s.235; Şükrü Hanioglu, **age**, s.357-375.

¹⁷ Şükrü Hanioglu, **age**, s.360-361; Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul 2003, s.62-66.

Turkish Studies

1900'lü yıllardan itibaren kadının toplumsallığını, kadın hak ve hürriyetini savunan Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet dönemi kadın tartışmalarına da katılır. Nitekim 1904'ten beri çıkarılmakta olan İctihad dergisinde kadın konulu yazılara çokça yer verir¹⁸.

II. Meşrutiyet öncesinde Cenevre'de Müslümanların kalkınması ile ilgili yaptırılan bir ankete bir Fransızın “*Kur'an'ı kapa, kadınları aç*” şeklinde verdiği cevabı Abdullah Cevdet “hem Kur'an'ı, hem kadınları aç” şeklinde değiştirir¹⁹. Böylece o Türk kadınlarının geleneksel kıyafetlerini bir kenara bırakarak, Batılı giyim tarzını benimsemeleri hususunda İslâm'dan destek bulma yolunu seçer. Abdullah Cevdet 1908 sonrası peçe ve çarşafa karşı yoğun bir şekilde karşı çıkar²⁰. Nitekim 1918 yılında İctihad dergisi için hazırladığı ve onun siyasi ve felsefi düşüncelerini açıkladığı bir ankette, “*Tesettürün İslamiyet'le ne gibi bir alakası vardır?*” sorusuna şöyle cevap verir: “*Tesettürün İslamiyet'le alakası (felc-i nisf-ı tulani) hastalığının bedenle sertanın uzviyetle alakası gibidir.*”²¹ Abdullah Cevdet bu düşüncesiyle aslında tesettürle ilgili tartışmalarda dinin bir referans sistemi olmaktan çıkarılmasını istemektedir. Ayrıca tesettürün İslâm'ın emri olmadığını söyleyerek yeni kıyafet için İslâm'ı farklı bir çerçevede yeni bir referans haline getirmektedir. Anketin devamında tesettürü çok eşlilikle ilişkilendiren Abdullah Cevdet tesettürün kadını bir obje pozisyonuna indirdiğini ve bu durumun da erkeği çok eşliliğe sevk ettiğini iddia etmektedir.²²

Abdullah Cevdet, İctihad'da “*Tesettür Meselesi*”²³ başlıklı yazısında da İslamcılarının yayın organı olan Sırat-ı Müstakim dergisindeki tesettür ile ilgili yazıları eleştirmektedir. İslamcılarının, “*tesettürün kaldırılması halinde İslamiyet'in veda edeceği*” şeklindeki değerlendirmelerine şu sözleriyle karşı çıkmaktadır: “*Ne garip şey, İslamiyet kadınlarımızın çarşaflarının içinde vahşi bir kuş mudur ki çarşaf açılır açılmaz hemen 'pır pır' diye uçarak bize veda etsin. Kuzum efendi, müslümanlık ne çarşaf içindedir ne serpuş altındadır. Müslümanlık amel ve efalder ve başka hiçbir şeyde değildir. Hatta kalpte olan Müslümanlık bile muhtac-ı isbât ve maruz-ı şüphedir.*”²⁴

Abdullah Cevdet'ten sonra tesettür karşıtı kampanyanın en ateşli savunucularından biri de sert ve gayet açık yazıları ile bilinen Kılıçzâde Hakkı'dır. Kılıçzâde, “*İtikadât-ı Bâtilaya İlân-ı Harb*” adlı kitabında dönemin dini ve sosyal içerikli konularına ait görüşlerini belirtir. Müellif, adı geçen eserinde batıl inançların, Türk toplumu üzerindeki olumsuz tesirlerine ve bunların çözüm yollarına değinir. Bu bağlamda ele aldığı hususlardan biri de tesettür meselesidir. “*Kadın ve Tesettür*” başlığı altında görüşlerini belirten Kılıçzâde, bu konuda dönemin hemen hemen en radikal aydınlarından biri olarak görülmektedir. Nitekim çoğu yazar onunla aynı çizgide olmasına rağmen, duygu ve düşüncelerini onun kadar cesaretle ifade etmekten kaçınır.

Kılıçzâde, her şeyden önce erkek ve kadının birbirini tamamlayan iki unsur olduğuna dikkat çekerek tabiatı gereği bir arada olmalarının zorunluluğuna işaret eder. Kılıçzâde, eserinde “*Tesettürden matlub olan netice, kadının her tarafını sıkı sıkı örtüp kendisini bir ucubeye çevirmek*

¹⁸ Şükrü Hanioglu, *age*, s.29-286; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998, s.246-256; Mustafa Gündüz, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri”, *Turkish Studies*, Vol. 5/1, Winter 2010, s.1076-1077.

¹⁹ Abdullah Cevdet, “Umum Müslümanlar Kongresi”, *İctihâd*, S:4, (Eylül 1907), s.287'den naklen Niyazi Berkes, *age*, s.444.

²⁰ Niyazi Berkes, *age*, s.444; Abdullah Cevdet'in İslamcılara karşı hücumlarını artırmasında Celal Nuri ve arkadaşlarıyla yollarının ayrılması da etkili olmuştur. bk. Tarık Zafer Tunaya, *age*, s.66-67.

²¹ Şükrü Hanioglu, *age*, s.309.

²² *Age*, s.309.

²³ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, *İctihâd*, S:29, (15 Ağustos 1327 / 28 Ağustos 1911), s.809-811.

²⁴ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, s.809.

değildir. Maksad kendisinin muhafaza-i iffetidir”²⁵ sözleriyle tesettürün kadını bir ucube gibi göstermek değil iffet ve namusun korunması temelinde bir işlevinin olduğunu vurgular.

Kılıçzâde, kadınların tesettür adına dört duvar arasına hapsolmasının onların ruh ve beden sağlığını tehdit ettiğini savunur. O’na göre her şeyden önce kapalı yaşam, cahil kalmalarına yol açarak, psikolojik dengelerini bozar. Psikolojik çöküntü ve cahillik, ardından ahlaki çöküntüyü getirir. Kadınları cahil ve ahlaken bozuk bir toplum da çok geçmeden yeni felaketlere maruz kalacaktır²⁶.

Yazar bu bağlamda toplumsal yozlaşmaya dair güncel örnekler verir. Livata, oğlancılık ve lezbiyenliğin son zamanlarda artmasını tesettürden kaynaklanan ahlaki çöküntü ile açıklar. Bunlara ilaveten Balkanlar’dan göçen halkın baskılar karşısında direnmeden kaçışını, cahilliğin bir tezahürü olan kadercilikle izah ederek bu meseleyi de tesettüre bağlar²⁷.

Kılıçzâde, “Esasen, bizim kabul ettiğimiz tarz-ı tesettür ne şer’îdir ne tâbidir, zaten tâbi olmayan hiç bir şey din-i Ahmediye’ye giremez ve girmemiştir. Binaenaleyh buna bir nihayet vermeli ve bu gayri tâbi ve suni işin içinden çıkmalı” demek suretiyle tesettür konusundaki mevcut uygulamanın aslında din ile ilgili olmadığını iddia eder²⁸. Ayrıca Kılıçzâde’ye göre İslam’ın öngördüğü tesettür anlayışı kadınların çarşaf giyip peçe örtmesi şeklinde değildir. Dolayısıyla bunun aksinin yapılmasının da dinsizlikle ilişkilendirilemeyeceği görüşünde ısrar eder²⁹. Bundan dolayı tesettürün namus kavramı ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini, nitekim tesettürlü ahlaksızlar olabileceği gibi tesettürsüz iffetliler de olabileceğini belirtir³⁰.

Ayrıca yazar, “Bir keyfiyetin iyiliği faidesinin çokluğuyla takdir edilir. Şimdi mademki tesettürün zararı faidesine pek ziyade galibdir. Binaenaleyh onu bir anane-i diniyye ve milliyye gibi muhafaza etmekte hiçbir mana yoktur”³¹ sözleriyle tesettürün yarardan çok zararına işaret eder. Kılıçzâde çözüm olarak kadının tesettürden uzaklaştırılmasını, ayrıca eğitimine önem verilerek sosyal hayat içinde yer almasının sağlanması gerektiğini savunur³².

Her ne kadar Abdullah Cevdet’e atfedilse de³³ aslında Kılıçzâde Hakkı Bey tarafından 1912 yılında İctihad’da “Pek Uyanık Bir Uyku” başlıklı iki yazı yayınlanır.³⁴ Kılıçzâde bu yazısını kendisi gibi bir Batıcı olan ve İctihad’da yazıları yer alan Celal Nuri Bey’e hitaben kaleme alır.³⁵ Nitekim yazısının giriş kısmında “Oğlum Celal Nuri Bey, size tebşirât-ı atıyeyi müsaraaaten tebliğ

²⁵ Kılıçzâde Hakkı, **İtikadât-ı Bâtılıya İlân-ı Harb**, Dersâadet 1329, s.132-133.

²⁶ **Age**, s.134-135.

²⁷ **Age**, s.135-136.

²⁸ **Age**, s.136.

²⁹ Kılıçzâde Hakkı, “Kafessiz Ev-Masal-“, **İctihâd**, S:71, (11 Temmuz 1329 / 24 Temmuz 1913), s.1557-1561’den naklen Ahmet İshak Demir, **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam’a Bakışı**, İstanbul 2004, s.265.

³⁰ **Age**, s.265.

³¹ Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.138.

³² Kılıçzâde Hakkı, **agm**, s.138-140.

³³ Cihan Aktaş, **age**, s.109; Şefika Kurnaz, **age**, s.67; Bernard Lewis, **age**, s.235-236; Hanioğlu, bu yazının Abdullah Cevdet’in düşünceleri ile olan benzerliğinden dolayı ona atfedilmiş olabileceğini belirtir. bk. Şükrü Hanioğlu, **age**, s.367 dipnot 24.

³⁴ Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, **İctihâd**, S:55 ,(21 Şubat 1328 / 6 Mart 1913), s.1226-1228; Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık bir Uyku”, **İctihâd**, S:57, (7 Mart 1329 / 20 Mart 1913), s.1261-1264. Bu yazı Kılıçzâde’nin eserinde “Rüya” başlığı ile verilmiş olup yazıya dipnot düşülerek İctihâd’da “Pek Uyanık Bir Uyku” ismi altında yayımlandığı belirtilmiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.42-62; Ayrıca bu yazının günümüz Türkçesine çevrilmiş hali için bk. Şükrü Hanioğlu, **age**, s.375-383.

³⁵ Kılıçzâde bu yazısında, gördüğü bir rüyasında, nurani bir şahsın Celal Nuri’ye gönderilmek üzere bir mektubu Kılıçzâde’ye verdiğini belirtir. Kılıçzâde de bu mektubu İctihâd’daki yazısı vasıtasıyla Celal Nuri’ye göndermiş olduğunu belirterek bu yazısına cevap beklediğini ifade etmiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.42; İctihâd, S:55, s.1266; Kılıçzâde yazının sonunda Celal Nuri Bey’in cevabına “Pek Uyanık Hakkı Bey Efendi’ye” başlığıyla yer vermiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.63.

ederim”³⁶ cümlesi yer almakta olup yazı maddeler halinde devam eder. Yazının kadınlarla ilgili maddesinde, kadınların istedikleri kıyafetleri giyebilecekleri ve görevlilerin hiçbir şekilde kadınların kıyafetlerine müdahale etmemeleri gerektiği şu şekilde ifade edilir. “Kadınlar diledikleri tarz ve biçimde telebbüs edüb yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve suret-i mahsusa da arabacı makulesi kesan ile evbaşının, kadınların tarz-ı telebbüslerine, çarşaf ve peçelerine katiyen müdahaleye hak ve salahiyetleri olmayacağı gibi şeyhülislam efendiler hazerâti çarşafırlara dair beyannameler imal ve imza etmeyeceklerdir.”³⁷

Yazının devamında kızların da eğitimleri ve bekârlıkları süresince asla tesettür etmemeleri gerektiği belirtilir³⁸. İleri sürdüğü fikirlerden dolayı bu yazı bir Batılılaşma planı olarak görülmüş olup³⁹ toplumsal yapıda düşünülen değişiklikler içerisinde kadınlar için kıyafet serbestliği ve kızların tesettürden uzaklaştırılması fikirleri savunulmaktadır.

Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde’den sonra Salahaddin Asım da tesettüre sert bir şekilde karşı çıkar. Çeşitli dergilerde yazdığı yazılarında tesettüre temas ederken⁴⁰ “Osmanlı’da Kadınlığın Durumu” isimli kitabında da konuya ayrıntılı bir şekilde yer verir.

Salahaddin Asım’a göre Türk kadınlarının içinde buldukları geriliğin en önemli sebebi İslam dini, dolayısıyla da tesettürdür. Çünkü tesettürün çıkış noktası dindir. Salahaddin Asım, tesettürün kadının namus ve iffeti ile eşdeğer gösterildiğini belirtirken uygulamada kadının namusunu korumak vasıtası olan tesettürün aslında onun maddi ve manevi kimliğinin bir hakkı ve ayrıcalığı olduğu için değil bir erkeğe ait bulunan dişiliği ihlal eylememek endişesiyle kullanıldığını belirtir⁴¹.

Yazar artık tesettürün gerçek amaç ve niteliğinden uzaklaştırıldığını şu cümleleriyle izah eder: “Tesettürden maksat kadının bedensel güzelliklerini saklamak, erkeklerin saldırısından korumak iken şimdi o bizzat bir süs yerine geçmiştir.”⁴² Salahaddin Asım, tesettürün kişi ve toplum üzerinde olumsuz etki yaptığını belirterek bunları ayrıntılı bir şekilde açıklar. Ona göre, tesettür kadınları toplumdan uzaklaştırarak, medeni ve sosyal hayattan koparır. “Bu tesettür ki bize kadını hayat arkadaşı, meslek arkadaşı, fikir ve duygu, görev ve ülkü ortağı olarak düşündürmüyor” diye yakınlıkta kadının toplumsal ve medeni işlev ve faaliyetlerini sınırlamakla onu tedricen atıl yaparak insanlıktan dişiliğe yuvarladığını iddia eder⁴³.

Toplumda sevicilik, çarpık ilişki, çocuk düşürme gibi uygulamaları da tesettürün bir sonucu olarak gören Salahaddin Asım’ın bu düşünceleri Kılıçzâde Hakkı’nın düşünceleriyle benzerlik arz eder. Salahaddin Asım, tesettürü doğurduğu sonuçları itibarıyla toplum için bir felaket olarak görür⁴⁴. Tesettürü kadının yozlaşmasının en önemli sebebi olarak göstererek sosyal ve medeni hayatta erkek ve kadın hayatı diye doğal olmayan bir ayırım yapıldığını, bunun da toplumsal gelişmeye engel olduğunu şu cümleleriyle ifade eder: “Bunun içindir ki bizim toplumumuz gelişmek şöyle dursun yerinde bile duraklayamayarak, işlevsiz organlar gibi sürekli

³⁶ Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, s.1226; Kılıçzâde Hakkı, **Age**, s.42.

³⁷ Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, s.1227; Kılıçzâde Hakkı, **Age**, s.49.

³⁸ Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, s.1228; Kılıçzâde Hakkı, **Age**, s.50.

³⁹ Peyami Safa, **Türk İnkulâbına Bakışlar**, İstanbul 1993, s.59; Hanoğlu ayrıca bu yazının Atatürk devrimlerinin büyük çoğunluğunun ilk tasarımlarını içerdiğini belirtmektedir. bk. Şükrü Hanoğlu, **Age**, s.367, 375.

⁴⁰ Mecmua-i Ebuzziya’daki tesettür ile ilgili görüşleri için bk. Özgür TÜresay, “Mecmua-i Ebuzziya’da Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C:XV, S:87, Mart 2001, s.16-23.

⁴¹ Salahaddin Asım, **Osmanlı’da Kadınlığın Durumu**, (Haz.: Metin Martı), İstanbul 1989, s.19-31. Bu eser ilk olarak “Osmanlı’da Kadınlığın Tereddidi yahud Karışmak” ismiyle yayınlanmıştır.

⁴² **Age**, s.72.

⁴³ **Age**, s.31-74.

⁴⁴ **Age**, s.41-68.

olarak düşüş ve çöküşe boğuluyor. Çünkü yarım bir toplum, yarım bir vücut gibi hiçbir zaman yaşamak, gelişmek kuvvetini, besinini, yeteneğini sağlayamaz. Yalnız olarak erkek ve kadın üremeyi sağlayamadığı gibi yine yalnız olarak erkek ve kadın toplum da bir uygarlık yaratamaz. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu iki varlık, iki kuvvet, türemede olduğu gibi toplumda da maddeten ve manen birleşmedikçe, karışıp kaynaşmadıkça çağdaşlaşmayı sağlayamaz.”⁴⁵

Yazar, kendi bakış açısından tesettürün zararlı etkilerini açıkladıktan sonra, tesettürün kaldırılmasını mutlak ve kesin bir hayat ve gelişim zorunluluğu olarak gördüğünü ifade eder. Ancak bunu gelenek ve göreneklere ters düşerek birdenbire yapmanın toplumsal bir cinnet olacağını belirtir⁴⁶. Bu işin aşamalı bir şekilde yapılmasını savunan Salahaddin Asım, ilkokuldan başlamak üzere bütün seviyedeki okullarda karma eğitim öğretimin yapılmasını sağlanmasını ilk ve en önemli bir aşama olarak kaydeder. Ayrıca çeşitli kadın dernekleri, kulüpler, kurumlar kurulması, yurtiçi ve yurtdışı seyahatler tertip edilerek kadınların topluma katılmasını da ikinci bir aşama olarak tavsiye eder⁴⁷. Görüldüğü üzere Salahaddin Asım, kadının örtünmesi meselesini sosyolojik açıdan ele alarak toplumsal gelişme ve çağdaşlaşma için kadının sosyal hayata kazandırılmasının zorunluluğuna vurgu yapar.

Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı ve Salahaddin Asım’a kıyasla bazı Batıcılar sınırlı bir batılılaşmadan yanaydılar. Bu yüzden de Batıcıların ılımlı kanadını temsil ederler. Celal Nuri, Rıza Tevfik ılımlı Batıcıların önemli isimlerindedir.

Celal Nuri, II. Meşrutiyet döneminin en çok yazan aydınlarından. Devrin siyasi ve sosyal sorunlarıyla ilgili çok sayıda kitap ve makale kaleme alan Celal Nuri⁴⁸, kadın ve tesettür meselesinde de görüşlerini aktarır. Görüşlerini farklı dergilerde yazdığı yazılarıyla dile getirmekle birlikte “*Kadınlarımız*” adlı başlı başına kadın meselesine ayrılmış bir eseri de mevcuttur. Eserinde kadının içinde bulunduğu konumunun oldukça kötü olduğunu belirterek, bunun sebebinin İslam’ın temel kurallarından sapılmış olması olarak şu şekilde gösterir: “*Din, kadınlara her hakkı tanıyor, onun düzeyini yükseltiyor. Biz ise bu kurallardan saparak onu tutsak ediyoruz.*”⁴⁹

Görüldüğü üzere Radikal Batıcılara göre din, kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülürken ılımlılar, gelişmenin önündeki engelin dinden ziyade dinin yozlaştırılmasından kaynaklandığı görüşündedirler.

Celal Nuriye göre, örtünme Müslümanlara özgü bir adet değildir. İlkel toplumların çoğunda vardır. Bununla birlikte örtünme, baskının ve şiddetin bulunduğu yerlerde var olurken ancak eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik gereksinimlerin artması örtüyü ortadan kaldırmaktadır⁵⁰. Ayrıca, tesettür konusunun İslamiyet’te yanlış anlaşıldığını belirterek, dini açıdan tesettürün örtünmek (giyinmek) anlamına geldiğini ve aslında sadece kadın için değil erkek için de örtünme kavramının mevcudiyetine dikkat çeker. Ona göre, tesettürden maksat belli uzuvların örtülmesidir. En azından el, yüz ve ayakların görünmesinin İslam’a aykırı bir şekli bulunmamaktadır. Yoksa bir torba içine sokulmuş gibi örtünmek dinin emri değildir. Bu konuda Avrupa nasıl tefrite gitmişse Müslümanlar da ifrata gitmiştir⁵¹.

Celal Nuri, mevcut sosyo-ekonomik şartların bir sonucu olarak kadının sosyal hayat içinde yer aldığını bunun da örtünme konusunda biraz serbestlik yarattığını belirtir. Bu nedenle tesettürle namuslu olmanın bir ilgisi olmadığını, örtünme kuralına uymayan namuslu kadınlar

⁴⁵ Age, s.69-70.

⁴⁶ Age, s.71-72.

⁴⁷ Age, s.75-76.

⁴⁸ Celal Nuri ve eserleri hakkında bk. Hilmi Ziya Ülken, age, s.399- 408.

⁴⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Ankara 1993, s.110-112.

⁵⁰ Age, s.130.

⁵¹ Age, s.131-132.

olabileceği gibi, kapalı kadınlar arasında da namussuz kadınların olabileceğini ifade eder⁵². Yazarın temas ettiği bir husus da önceden tesettür amacıyla kullanılan ferace ve çarşafın artık süs amacıyla kullanılıyor olmasıdır⁵³.

Netice olarak şeriata sınırları dışında aşırı örtünmeye karşı olduğunu belirten Celal Nuri, bunun aksinin ahlaki bozulmaya meydan verecek dereceye dönüştürülmesine de rıza göstermez. “İşi yavaş yavaş yapalım. Kadınlarımızı hazırlayalım. Bugünkü kuşak pek öyle özgürleşmeye yetili değildir. Gelecek kuşağı özgürlük ve namusluluk çerçevesinde yetiştirelim”⁵⁴ diyerek kadının özgürleşmesi konusunda aşamalılık kuralını benimsediğini belirtir.

İlimli Batıcıların bir diğer ismi Rıza Tevfik, kadın meselesinin aslında genel eğitim meselesinden doğduğunu, memleketin gelişmesinin eğitime bağlı olduğunu ve ilk eğitimin anneler tarafından verilmiş olması dolayısıyla kadının ülke kalkınmasındaki yeri ve önemine işaret eder. Müslüman Osmanlı kadınının sosyal hayatlarının birçok olumsuz şartlar altında olduğuna vurgu yaparak bu konuda dinin sorumlu olmadığını şöyle belirtir: “Bu uyumsuzluğun dinden ileri geldiğini söylemek haksızlıktır. İslamiyet’in prensipleri Müslüman kadınına insanlığın esas haklarını sağlamış, onlara riayet edilmesini emretmiştir.”⁵⁵

Rıza Tevfik, örtünün din ile ilgili olmadığını bazı sosyal olayların neticesi olarak ortaya çıktığını savunur. Nitekim geri kalmış topluluklarda belli haklardan mahrum olan grupların açık da gezse kapalı da gezse bir şeyin değişmeyeceği ve yine haklarından mahrum olacakları görüşünde ısrar eder. Örtünün kaldırılmasını savunan Rıza Tevfik, “Ancak muhkem adetlere birdenbire karşı gelmek de doğru değildir. İçtimai dengeyi bozacak hareketlere girmemelidir. Bu ıslahat sokaktan başlamaz, aileler arasından başlar”⁵⁶ sözleriyle örtünün kaldırılması için çok acele edilmemesi gerektiğini savunarak gelenekçi bir tavır sergiler.

İslamcılar

İslamcılar, bakış açılarında farklılıklara sahip olmalarına rağmen genelde tesettürün korunması taraftarıdır. Bir kısmı, kadınların temel eğitim almalarının ailenin eğitimi için bir zorunluluk olduğunu düşünür, ancak kadınların çalışma hayatına katılması fikrini de sert bir şekilde eleştirir. Diğer grup İslamcılar ise Tanzimat’tan itibaren başlayan modernleşme sonucu kadınların sokaklarda görünmelerini sakıncalı bulur ve ahlaki çöküntüyü tamamen tesettürden uzaklaşmaya bağlar. Sosyal ve ekonomik bunalımların yaşandığı her devirde bu durum söz konusu olur. Ahlaki çöküntünün Batılılaşma ile bir görülmesi, sürekli sebep-sonuç ilişkisi kurulması 19. ve 20. yüzyılda daima karşımıza çıkar. Hatta bu daha gerilere götürülebilir. Nitekim Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanlarının aslı ekonomik sebeplere dayanır. Ancak ideolojik olarak bunlarda bile kadınların açıklığı, aşırı eğlence düşkünlüğü, ahlaki bozukluk şikâyet konusu edilir⁵⁷.

31 Mart isyanında ise isyancılar ya da İslamcılar ve mollalar kadınların evden dışarı çıkmasının, gezmesinin, yasaklanmasını isterler⁵⁸. İsyancılar yukarıdakilere ilaveten kız liselerinin de kapatılmasını isteyerek açık gezenlere ise saldırırlar⁵⁹. İslamcılarının iddiaları aşırı olmakla birlikte aslında basın hayatındaki birtakım gelişmeler onları harekete geçirir. İslamcılarının aşırıya

⁵² Age, s.130.

⁵³ Age, s.130-131.

⁵⁴ Age, s.137.

⁵⁵ Hilmi Ziya Ülken, age, s.264.

⁵⁶ Age, s. 265.

⁵⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2002, s.54-55, 68-71.

⁵⁸ Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet’in İlamı ve 31 Mart Hadisesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), Ankara 1991, s.15; Tunaya, age, s.116.

⁵⁹ Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti**, İstanbul 2001, s.155.

kaçan bu talepleri aslında kaynağını basında yapılan tartışmalardan almaktadır. Örneğin Sırat-ı Müstakim’de yayınlanan bazı yazılarda kadınların tesettüre riayet etmeden sokaklarda dolaşmaları eleştirilirken hem ulema hem de yetkililerin bu durumdan sorumlu oldukları belirtilir⁶⁰. Öte yandan, Meşrutiyet ile birlikte edebiyatta amansız bir müstehcenlik başlar ve saygıdeğer davranışların unutulması da sık sık şikâyet konusu olur. İzdivaç Mektupları, Zambak, Kamasutra gibi müstehcen kitaplar ve mecmualar yayınlanır⁶¹. Tesettür ihlalleri ile ilgili bütün bu gelişmelere Bütün bu gelişmelerle birlikte tesettür ihlallerine karşı gösterilen reaksiyoner tavır ve davranışlar konuyla ilgili tartışmalarının alevlenmesinde etkili olur.

İslamcılarının önde gelen isimlerinden Said Halim Paşa, tesettür yanlısı olmakla birlikte, meseleye biraz daha ihtiyatlı yaklaşır. O, Kadınların Batılılaşma adına Avrupa yaşam tarzını taklit ettikleri ve modernleşme bahanesiyle yaşanan gelişmelerin doğal olmadığı kanaatinde⁶². Onların sahip olduğu hürriyetin derecesinin ne o toplumun yüksekliğini ne de kadının sosyal hayattaki önemini belirten bir ölçü olamayacağını belirterek kadınlar için istenen hürriyetin faziletin mi yoksa zevk ve eğlence aleti olmanın karşılığı olarak mı istendiği konusundaki endişelerini dile getirir⁶³. “*Bir cemiyet istihkak edilmiş olan haklardan gayrisini asla kabul etmez ve vermez*”⁶⁴ diyen Said Halim Paşa, talep edilen hakların toplum yapısına, dini inançlara, gelenek ve göreneklere aykırı düşmesi halinde reddedileceğini de belirtir. Nitekim o dönemde kadınların kılık kıyafetlerinin, takındıkları tavır ve davranışlarının bu anlamda toplumun tepkisini çekmiş olduğunu dile getirir⁶⁵.

Said Halim Paşa, Avrupa’da modernleşme ve bu bağlamda kadınların sosyal hayata atılmalarının uzun bir tecrübeden sonra gerçekleştiğine dikkat çeker. Bu bakımdan kadınların sosyal ve insani şartları iyileştirilmeden, toplumsal gelişmelere hazırlanmadan yapılacak yeniliklerin yarardan ziyade zarar getireceği görüşündedir⁶⁶. Nitekim yazar, özellikle kadın konusunda birtakım sosyal zorunluluklar olmadığı için bazı özgürlüklerin halkın yararlanamayacağı bir çerçeve oluşturduğu görüşündedir⁶⁷.

İslamcı görüşün diğer temsilcilerinden Mısırlı Mehmet Ferid Vecdî de yazdığı “*Müslüman Kadını*” isimli kitabında tesettürün savunuculuğunu yapar. O, devletlerin güçlenmesi ve yıkılmasında kadınların oynadığı rolü Roma örneğinden hareketle açıklamaya çalışır. Nitekim Roma’da kadınların tesettüre riayet ettiği ve toplumsal hayatın dışında durduğu dönemde devlet güçlenirken bunun tam tersi gelişmelerin yaşanması devletin sonunu getirir⁶⁸.

Ferid Vecdî, “*Ben tesettürü, iffeti namına istemiyorum, hem böyle bir maksatla talep etmek de istemem... Binaenaleyh benim tesettürü isteşişime sebep onun kadınları erkeklerin şerrinden emin bırakacak sağlam bir kale olmasıdır*” sözleriyle iffet bağlamından ziyade tesettüre tamamen koruma amaçlı bir fonksiyon yükler. Çünkü ona göre, hiçbir zaman terbiye, erkekleri yasaklara yöneltmekten alıkoyamaz. Bu anlamda kadını erkeğin saldırılarından ve kötü bakışlarından koruyacak en emin şey tesettürdür⁶⁹.

⁶⁰ “İstanbul’da Tesettür- İşret-i Alenî”, *Sırat-ı Müstakim*, S:94 ,(10 Haziran 1326 / 23 Haziran 1910), s.282-283; “Hanımların Otomobile Gece Piyasaları”, *Sırat-ı Müstakim*, S:106, (2 Eylül 1326 /15 Eylül 1910), s.26-28.

⁶¹ Ali Birinci, “Müstehcenlik Tartışmaları Tarihinde Bir Zambakın Hikâyesi”, *Tarih Yolunda*, İstanbul 2001, s.277-288.

⁶² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser, s.135-140.

⁶³ *Age*, s.142.

⁶⁴ *Age*, s.145.

⁶⁵ *Age*, s.146.

⁶⁶ *Age*, s.135-149.

⁶⁷ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul 2003, s.37.

⁶⁸ Mehmed Ferid Vecdî, *Müslüman Kadını*, Trc.: M. Akif Ersoy, İstanbul 1997, s.119-128.

⁶⁹ *Age*, s.131-139.

Yazara göre kadının vazifesi evidir; ev dışında çalışması toplumsal fesadı getirir. O nedenle tesettür gereklidir⁷⁰. Ayrıca, tesettürün kadınların esaretlerinin bir alameti olarak değerlendirilmesinin yanlışlığına vurgu yaparak aslında tesettürlü olmanın nefsin iffetine, vakarına alamet olduğunu ve kadınların saadet ve istiklallerinin yegâne kefilisi olduğunu belirtir⁷¹. Eserin devamında yazar, tesettür aleyhindeki iddiaları, uzun açıklamalar ve örneklemelerle çürütmeye çalışır. Bu anlamda tesettürün kadının sağlığına zarar verdiği görüşüne karşılık kadınların yaşam sürelerinin erkeklere göre uzun olması gerçeğinin tesettür-sağlıksızlık ilişkisini çürüttüğünü belirtir⁷². Ayrıca sinir bozukluğu- intihar etme ilişkisi üzerinden bir değerlendirme yaparak, Batılı devletlerde intihar eden kadın sayısının fazla olduğunu, bunun için de örtülü doğulu kadınların psikolojisinin *açık saçık* olan batılı kadınlara göre daha iyi olduğuna delil olarak gösterir⁷³.

Yine tesettürün kadının görünürlülüğünü engellediği ve bu durumun çiftleri boşanmaya kadar götürdüğü iddiasına da boşanmanın açıklığın fazla olduğu batılı devletlerde daha yaygın olduğunu belirterek karşılık verir⁷⁴.

Tesettürün zararlı olduğu tezine karşılık şöyle cevap verir: “Eğer açık gezmek kadınların, kapalılığa isnad olunan fenalıklara düşmemesini temin etseydi bu fenalıkların garbta bulunmaması yahut hiç olmazsa kâle alınmayacak derecede az olması lazım gelirdi. Hâlbuki hâlin hakikati bunun zıttıdır.”⁷⁵

Ferid Vecdî tesettürün kalkması ihtimaliyle ilgili olarak şu görüşü belirtir: “Lakin bu hal, bu açıklık cemiyetimiz için en büyük bir bela kesilir. Zira örtülülüğün kalkması bu kitapta bahsettiğimiz bütün içtimai hastalıkların behemehâl meydana çıkmasını temin eder. Bu hastalıklar ise zaten milliyetimizin vücudunu sarsmakta olan diğer hastalıklar ile birleşince önce yok edici bir afet husule getirir. Burada tehlikelerini serdetmeyi bile uğursuz sayarım.”⁷⁶

II. Meşrutiyet döneminde şeyhülislamlık yapmış olan Musa Kâzım Efendi⁷⁷ de tesettür tartışmalarına katılmış başka bir isimdir. O, bu konudaki görüşlerini İslamcılarının yayın organı olan Sırat-ı Müstakim’de yazdığı yazılarında da dile getirir.⁷⁸

Musa Kâzım, kadınların örtünmesini dinî esaslardan biri olarak görür: “İşte şer‘iatimizde emr olunan şeylerden biri de muhadderât-ı İslamiyenin kendilerine mahrem olmayan kimselerden tesettür etmeleridir ki o da saçları dahi, dahil olduğu halde vücutlarını ziyetden arı bir şey ile câlib-i şehvet olmayacak bir libas ile örtmekten ibarettir.”⁷⁹

Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte tesettüre riayet edilmemeye başlandığını ve bu durumun da büyük bir fitneye sebep olabileceğine işaret eder. Ayrıca Kanun-i Esasi’de devletin resmi dininin İslam dini olması nedeniyle, bu uygulamanın Kanun-i Esasi’ye de ters düştüğünü belirtir. Bundan dolayı tesettürsüzlük konusunda devletin gerekli tedbirleri alması ve cezai

⁷⁰ Age, s.133.

⁷¹ Age, s.141.

⁷² Age, s.152-153.

⁷³ Age, s.156-157.

⁷⁴ Age, s.174-180.

⁷⁵ Age, s.171.

⁷⁶ Age, s.164.

⁷⁷ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Ferhat Koca, *Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi’nin Hayatı ve Fetvaları*, İstanbul 2002, s.29-108.

⁷⁸ İslamcılarının, Sırat-ı Müstakim’deki yazılarında tesettür konusundaki fikirleri için bk. Kerim Bayram, *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakim’de Kadın ve Aile*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.66-93; Ayşegül Eskikurt, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınlara İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansımaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s.49-69.

⁷⁹ Musa Kâzım, “Hürriyet-Müsavat”, *Sırat-ı Müstakim*, S:2, (21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908), s.21.

uygulamalar başlatmasını ister⁸⁰. Nitekim bu tepkiler etkili olmuş olmalı ki Şeyhülislamlık ve İstanbul Muhafızlığı hareketine geçerek tesettüre riayet edilmesi ile ilgili bir beyanname yayınlar⁸¹.

Musa Kâzım da Ferid Vecdî gibi kendi bakış açılarından tesettürün fitriliğine ve gerekliliğine dikkat çeker. Tesettürü aile saadetiyle ilişkilendiren Musa Kâzım, ailede kadının ve erkeğin farklı görevlerinin olduğunu belirterek bunun aksini yapmanın kadını erkekleştirmeye erkeği de kadınlaştırmaya çalışmak olacağını iddia eder⁸².

Musa Kâzım'a göre kadının asıl görevi çocuk doğurmak ve onu terbiye etmektir⁸³. Ancak tesettüre riayet edildiği takdirde kadınların da çalışabileceğini belirtmekle beraber evin geçimini sağlamak görevinin erkeğe ait olması dolayısıyla kadının çalışmak zorunda olmadığını söyler. Hatta kadının çalışması durumunda asli görevlerini aksatma ihtimalinden dolayı çalışmamasının daha uygun olacağı kanaatindedir⁸⁴.

Şeyhülislam Mustafa Sabri de Musa Kazım Efendi ile benzer görüşleri paylaşmaktadır. Tesettürün şeriat ile ilgili olduğu ve dinin kadının nasıl giyinmesi gerektiğini belirlediği görüşündedir. Avrupa'da kadınların küçük yaştan itibaren tesettüre riayet etmedikleri ve kadın erkek bir arada bulunmalarından dolayı açıklığın erkek nazarında dikkat çekmediği görüşüne itiraz eder. Benzer şekilde "*Avrupa'da kadının tesettüre riayet etmemesi, iffetini muhafaza etmesine engel değildir. Osmanlı kadını da açıldıktan sonra Avrupalı kadınlar gibi namuslarını koruyabilirler*" şeklinde izah edilen görüşe şu cümleleriyle karşı çıkar: "*Ancak bizimkilere Avrupa nisvanı derecesinde terbiye-i fikriye verinceye kadar tedric ve teenniye riayet lazımdır. Bu noktalara dikkat etmeden ananemizi birden değiştirmek tehlikeli olur.*"⁸⁵ Görüldüğü gibi Mustafa Sabri, Osmanlı kadınının kılık kıyafeti konusunda bir değişiklik yapılması için yeterince hazır olmadığını belirtir. Bu noktada Mustafa Sabri'nin konuyla ilgili düşüncelerinde bir tutarsızlık var gibidir. Zira o, hem kadın giyiminin din tarafından belirlendiğini ileri sürer hem de tesettürü bırakmak için erken olduğunu, toplumun ve bu arada kadınların buna hazır olmadığını ifade eder. Böylece kadın kıyafetinin din tarafından belirlenip belirlenmediği hususundaki görüşleri ile ilgili kafa karışıklığı yaratır. Daha doğrusu ona göre dinin belirlediği kadın kıyafetinde sanki tesettür yok gibidir. Çünkü toplum ve kadınlar uygun hale gelince kadınların başlarını açabilecekleri ima edilmekte ve kadınların tesettürden çıkmalarına geçici rezerv konmaktadır.

Mustafa Sabri'nin, insanın kendini yanlıştan alıkoyması hususunda eğitimin, aklın ve ahlakın yeterli olamayacağı görüşü de Ferid Vecdî'nin düşünceleri ile benzerlik arz eder⁸⁶. Bununla birlikte, Said Halim Paşa gibi kadınlara hürriyet verilmesi ile ilgili birtakım çekinceleri de vardır. Nitekim "*kadınları esaretten kurtaracağız*" diyerek onlar için hürriyet isteyenleri samimi bulmadığını belirtir. Bundan erkeklerin kadınları dükkânlarda birer teşhir aracı olarak kullanmak gibi maddi anlamda istifadeye çalışacaklarını düşünür⁸⁷.

Görüldüğü üzere İslamcılar kadınlarla ilgili yapılacak değişikliklere İslam çerçevesinde birtakım çekinceler koyarlar. Zaman zaman ilerleme söylemini kullanmakla birlikte bunun birtakım sakıncalarından dolayı kadının batılılaşması ile ilgili görüşün karşısında olurlar.

⁸⁰ Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.21.

⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.94.

⁸² Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.21-22.

⁸³ Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.22.

⁸⁴ Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakîm**, S:3, (28 Ağustos 1324 / 10 Eylül 1908), s.37.

⁸⁵ Mustafa Sabri, "Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1106-1111.

⁸⁶ Agm, s.1113.

⁸⁷ Agm, s.1115-1118.

İslamcılar arasında yer almasına rağmen onlardan farklı düşünenler de vardı. Bunlardan birisi de Mahmud Esad (Seydişehir)'dir. O da, diğer İslamcılar gibi meselelerin tamamen hukuki ya da şer'î bir mesele olduğu kanaatinde olmakla birlikte Meşrutiyet'in ilanından beri kadın meselesinin sadece tesettür meselesinden ibaretmiş gibi sürekli gündemde tutulup tartışılmasına rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmediği görüşündedir⁸⁸.

Mahmud Esad, kadınların nasıl ve ne surette örtündüklerini belirlemek yerine eğitim ve terbiyeleri ile ilgilenilmesi gerektiğini şu cümlelerle izah eder: “*Fakat biz tuhaf insanlarız, esası bırakır, şekil ile uğraşır dururuz. Bu ise havanda su döğmek kabilindedir. Kanaatimce halledilmesi lazım gelen mesele kadınların talim ve terbiyesidir.*”⁸⁹

Ayrıca tesettür meselesinin bu şekilde tartışılmasının sosyal açıdan farklı zararlarını da şu şekilde gözler önüne serer: “*Bu öyle bir mesele ki hallinde bir fayda olmadığı gibi sürdürülmesinde de zarar vardır. İki taraf arasında düşmanlık ve husumet tohumları ekmekten, bölücülük yapmaktan başka hiçbir faydası bulunmamaktadır. Memleketin selameti namına bu meseleyi artık bahis konusu etmekten vazgeçiniz.*”⁹⁰

Yazar, “*hakın yürürlük derecesi, onun bilinirliği ile doğru orantılıdır. Bilinmeyen bir hak mevcut değildir*” sözleriyle kadınlara çeşitli hakların verilmek istendiği bir yerde öncelikle onlara hak ve vazifelerinin anlatılması gerektiğini yoksa her türlü mesainin boşa gideceğini ve başarısız kalmaya mahkûm olduğunu belirtir⁹¹.

Bu yazısından da anlaşılacağı üzere Mahmud Esad, ülkenin büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmezken, kadınların eğitim, sağlık gibi sorunları dururken, sadece tesettür meselesine takılıp kalmanın uzun vadede düşmanlıktan başka bir şey kazandırmayacağını belirterek meselelerin ele alınış şeklini eleştirir ve bu noktada Türkçülere biraz yaklaşmış olur.

Türkçüler

“*Bu devlet nasıl kurtulur?*” sorusuna “*Türkleşmekle*” cevabını veren Türkçüler bu kurtuluşun devleti, dili, dini, soyu, ülküsü bir olan bir topluma dayandırmakla mümkün olacağı tezini benimseler. Millileşmenin, batılılaşmak, böylece de diğer gelişmiş milletler seviyesine çıkmak olduğunu savunurlar⁹². Türk Yurdu, İslam Mecmuası, Genç Kalemler gibi önemli dergilerde yazdıkları yazıları ile fikirlerini ortaya koyarlar⁹³.

Türkçüler de kadının içinde bulunduğu durumdan rahatsızdırlar. Bu akımın öncüsü sayılan Ziya Gökalp “*Türkçülüğün Esasları*” isimli eserinde, Türkçülük akımının ortaya çıkmasıyla birlikte feminizmin de ortaya çıktığını belirtir. Türkçülerin kadına önem vermesinin gerçek nedeni olarak, eski Türklerde kadına değer verilmiş olması gösterir. Nitekim başka milletlerin asrî medeniyetlere girmesi için tarihlerinden uzaklaşmak zorunda olmalarına rağmen Türklerin tam tersine asrî medeniyete girmek için tarihlerine bakmalarının yeterli olacağına dikkat çeker.⁹⁴ Çünkü ona göre eski Türkler hem demokrattır hem de feminist. Soy bakımından ana soyu ile baba soyunun birbirine denk olması, bir emirname yazıldığında “*hakan ve hatun emrediyor ki*” ibaresinin yer alması zorunluluğu, şölenlerde, kurultaylarda, ibadet ve ayinlerde hatunun da

⁸⁸ Mahmud Esad, “Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları**, (Ed.: Ferhat Koca), İstanbul 2000, s.357.

⁸⁹ Agm, s.358.

⁹⁰ Agm, s.358.

⁹¹ Agm, s.359.

⁹² Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.87-88.

⁹³ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İstanbul 1985, s.129-130.

⁹⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1968, s.151.

Turkish Studies

mutlaka hakanla beraber bulunması hususları, hep bunun göstergesidir. Yine cündilik, silahşorluk, kahramanlık konusunda kadınların da erkekler kadar iyi olması, kadınların hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilmeleri de aynı durumu teyit eder niteliktedir. İşte bütün bunlar eski kavimler arasında hiçbir kavmin Türkler kadar kadınlarına hukuk vermediğinin ve hürmet göstermediğinin delilleridir⁹⁵. Ziya Gökalp'in bu görüşlerinde, İslamiyet öncesi Türk toplumundaki kadınların konumunun idealize edildiği görülür.

Yazar, bu değerlendirmelerden sonra gelecek ile ilgili şu yorumu yapar: “*İstikbalde bî taraf bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu itirafa mecbur olacaktır. O halde istikbaldeki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır.*”⁹⁶

Tesettür konusunda ise eski Türklerde kadınlar arasında tesettürle ilgili bir bağlayıcılığın olmadığını belirtir⁹⁷.

Ziya Gökalp aileyle ilgili bir yazısında da eski Arap ailesi, İslam ailesi, İran ve Bizans ailesi ile Türk aile yapılarını karşılaştırır. İbn Batuta'nın anlatılarına yer verdiği bu yazısında Türklerde kadın- erkek eşitliğinin mevcut olduğunu, 13. yüzyılda Anadolu'da kadınların örtünmemelerine rağmen gerek İran gerekse Bizans'ta kadınların örtülü olduğunu belirterek bu durumun yarattığı ahlaki yozlaşmaya vurgu yapar. Türk kadınının da İran ve Bizans etkisiyle örtündüğünü ve kadının konumunun bu etkiyle sosyal ve hukuki olarak gerilediğini belirtir⁹⁸.

Ziya Gökalp, Yeni Mecmua'da yazdığı diğer bir yazısında ise Batıcılar ile İslamcılar arasındaki tartışmaları eleştirir. Garpçıların milli kültürü göz ardı etmeleri dolayısıyla her konuda olduğu gibi aile hususunda da körü körüne Avrupa'yı taklit etmeye çalıştıklarını ifade eder. Diğer taraftan İslamcılarının ise geleneksel ailenin bozulacağı endişesiyle modern aile ile modern kadınlık telakkilerini şiddetle reddettiklerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre, bu ifratçı cereyanların ikisi de doğru değildir. Türk ailesi ve Türk kadını Avrupa medeniyetinden bazı yenilikler alarak modernleşecektir fakat Türk ailesi Avrupa ailelerinin bir kopyası olmayacağı gibi Türk kadını da Avrupa kadınlarının bir taslağı olmayacaktır⁹⁹. Bu nedenle Ziya Gökalp'a göre ideal Türk kadınının eğitim, toplumsal hayat, medeni hukuk alanında eşitliğinin sağlanması için ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi gerekmektedir¹⁰⁰. Ziya Gökalp yazdığı diğer yazı ve şiirlerinde de kadının aile yapısının temelini oluşturduğunu açıkça ifade ederek kadının eğitilmesi davasının savunucusu olur¹⁰¹.

Türkçülüğün temsilcilerinden olan Mehmed Şemseddin de kadın konusunda Ziya Gökalp ile aynı duyarlılık içindedir. Ziya Gökalp'in görüşlerine benzer şekilde eski dönemlerde Roma'da, Hindistan'da, eski Araplar arasında kadınlara gerekli değer verilmediğini Arapların diri diri kız çocuklarını mezara gömmeleri, İran ve Bizans'ta kadınların erkeklerin şehvani arzularını tatmin eder bir durumda olmaları örnekleriyle izah eder¹⁰².

⁹⁵ Age, s.144-149.

⁹⁶ Age, s.152.

⁹⁷ Age, s.147.

⁹⁸ Ziya Gökalp, “Aile Ahlakı”, **Sosyo –Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1080-1098; Ayrıca bk. Hilmi Ziya Ülken, **age**, s.330.

⁹⁹ Ziya Gökalp, “Asrî Aile ve Milli Aile”, **Yeni Mecmua**, S:20, (22 Teşrinisani 1333 / 22 Kasım 1917), s.383; Ziya Gökalp, Batılılaşmaya dair bakış açısını, “*Çağdaş bir İslam Türklüğü*” ifadesiyle formüle etmiştir. bk. Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, (Haz.: Osman Karatay), Ankara 2006, s.17.

¹⁰⁰ Niyazi Berkes, **age**, s.448.

¹⁰¹ Emel Doğramacı, **age**, s.69-75.

¹⁰² Mehmed Şemseddin, “İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, **İslam Mecmuası**, S:5, (27 Mart 1330 /9 Nisan 1914) s.142-144; Mehmed Şemseddin, “İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, **İslam Mecmuası**, S:6, (10 Nisan1330 / 23 Nisan 1914), s.171.

İslami ilkelerin aslında kadınların statüsünü yükselttiği tezini savunan yazar, kadına gerçek değeri İslam dininin verdiğini şu cümlelerle ifade eder: “*Ona pek mühim bir mevki-i içtimai vermiştir. Din-i Ahmedî, kadını âlâ eden ilk ve yegâne bir şer‘iattır.*”¹⁰³

Mehmed Şemseddin, İslamiyet kadar kadın haklarını koruyup kollayan onu gözeten başka bir dinin görülmediğini hatta Avrupa kanunları tetkik edildiğinde 20. yüzyıl medeniyetinde bile kadına bu kadar yüksek bir mevki verilmemiş olduğunun görüleceğini belirtir¹⁰⁴. Dolayısıyla, Avrupalı kadınların yıllardır elde etmek için uğraştıkları hakları İslam dininin zaten kadına vermiş olduğunu ilave eder.

Yazar ayrıca İslamiyet’in kadınları zelil ve esir durumuna soktuğunu iddia edenlere karşılık, asıl sorunun İslam dininde değil İslamiyet’in yozlaştırılmış olmasında aranması gerektiğini savunmuştur. Pek çok tarafsız Avrupalının dahi bu durumu tescil ettiğini de belirtir.¹⁰⁵ Ayrıca, bir başka noktaya dikkat çekerek kadınlık meselesinin Osmanlı’daki vaziyeti ile Avrupa’daki vaziyetinin aynı olmadığını o nedenle aynı usullerin tatbik edilemeyeceğini şöyle ifade eder: “*Garbta kadınlık meselesi istirdad-ı hukukla, bizde ise bilakis tayin-i vezaiyle alakadardır.*”¹⁰⁶ Avrupa’da kadınların pek çok sektörde çalıştıktan sonra yeni haklar talep etme noktasına geldiğini, oysa Müslüman Osmanlı kadının ise henüz o aşamada olmadığını ilave eder.

Yazar, o dönemde kadınların modaya uygun giyinmeleri ve tesettüre riayet etmemeleri durumunu eleştirir. Kadının kendisini süslü bebekler gibi teşhir etmesi halinde, önce ailenin dağılmasına sonra toplumun bozulmasına sonra da milletin yozlaşmasına sebep olacağını savunur. “*Kadın, bu hususta tekâmül veya inhitat-ı içtimaiyenin hassas bir barometresi gibidir*”¹⁰⁷ sözleriyle Mehmed Şemseddin İslamcılar gibi “*Kadının inhitatıyla milletin inhitatı arasında doğru orantı olduğu*” tezini savunmuş olur.

Yine, İslamcıların değerlendirmelerine benzer bir şekilde kadınların o dönemde giydikleri kıyafetlerin kötü bakışlı bazılarının hoşuna gitse de bir kadın için hürmetten ziyade nefrete sebebiyet vereceğini ve kadınlık şerefini zedelemiş olacağını şöyle belirtir: “*Zevk-i selim ile hiçbir vechile tevafuk etmeyen kıyafetler, bir kadın için cazib-i hürmet değil, calib-i nefrettir. Bu kıyafet belki ihtiraskâr birkaç nazara hoş gelebilir. Fakat buna mukabil kadınlık şerefi de paymâl edilmiş olur.*”¹⁰⁸ Ayrıca, bütün bunların ötesinde kadınların mutlak eğitilmeleri zorunluluğuna da vurgu yapar¹⁰⁹.

İslam Mecmuası’nda “*Müracaat Ediyorum*” başlıklı yazısıyla bir hanım yazar, kadınların o dönemde Avrupalı hanımları taklit ederek tesettürden uzaklaşmış olmaları hususunu şöyle değerlendirir: “*Fakat ben belki müslüman hemşire hanımlar da hiçbir vakit çarşaflarımızı yırtıp, başlarımıza şapkalar geçirerek sokaklara dökülmek, balolara iştirak etmek, açılmak, saçılmak istediğimiz yok, bunlar hatırlarımızdan bile geçmiyor. Bizim, biz Osmanlı müslüman kadınlarımızın bu istenilmeyen vadilere dökülmeden pek ve pek çok dertlerimiz vardır. Mesele çarşaf, peçe meselesi değil belki asıl ‘kadınlık’ meselesi olmalıdır.*”¹¹⁰ Böylece hanım yazar kılık-kıyafet meselesindeki tartışmanın çok sığ bir tartışma olduğunu belirterek örtü meselesinden çok daha önemli sorunların olduğuna işaret eder. Yazar burada olayı daha çok, kadınların çalışarak

¹⁰³ Mehmed Şemseddin, “İslam’da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, S:5, s.144.

¹⁰⁴ Mehmed Şemseddin, “İslam’da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, S:6, s.170-171; Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1105.

¹⁰⁵ Mehmed Şemseddin, “İslam’da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, S:5, s.145.

¹⁰⁶ Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, s.1105.

¹⁰⁷ Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, s.1105.

¹⁰⁸ Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, s.1106.

¹⁰⁹ Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, s.1105.

¹¹⁰ F. N., “Müracaat Ediyorum”, **İslam Mecmuası**, S:2, (13 Şubat 1329 / 26 Şubat 1914), s.59.

ekonomik hayatın içinde yer almaları açısından değerlendirir. Gelişmiş milletlerin kadınlarının erkeklerle birlikte çalışma hayatının içinde bulunduğunu ve eğitim aldığını belirterek bu noktada Türk kadınlarının da gerekli eğitimi alarak ve çalışarak toplumsal alanda yer almalarının gerekliliğine vurgu yapar¹¹¹.

Hanım yazarın özellikle vurguladığı bir başka nokta da kadınlarla ilgili yapılacak olan iyileştirme ve değişikliklerin kesinlikle gelenek ve göreneklere bağlı kalarak yabancılara benzemeye çalışmadan yapılması gerektiğidir¹¹². Bu noktada dergideki yazısında Evkaf Nezareti'nden kadınlar için bir kapalı çarşı ve okul yapılmasını isterken özellikle sağlık alanında kadınların istihdam edilmesi gerektiğini belirtir¹¹³. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki Türkçü kadınlar, kendi toplumunun kültürel normları ile çatışma içine girmekten çekinmektedirler.

Türkçü aydınlar dinî konulardaki görüşlerini daha çok İslam Mecmuası'nda kaleme almış oldukları yazılarla kitlelere ulaştırırlar. Dergide Ziya Gökalp, Mehmet Şemseddin, F. N.'nin haricinde pek çok yazar kadınlarla ilgili yazıların altına imza koyarlar. Bu yazılarda tesettürle ilgili olarak ön plana çıkan görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- Kadın meselesi, sadece peçe ve çarşaf kavramlarının arasına sıkıştırılmamalıdır. Bu, meselenin sadece küçük bir kısmıdır.
- Kadına her türlü sosyal ve hukuki hakların verilmesi gerekir. Böylece toplumun temelini oluşturan aile kurumu güvence altına alınabilir.
- Kadınlar köklü bir eğitimden geçirilmelidir.¹¹⁴

Özellikle Ziya Gökalp gibi düşünen Türkçüler, İslam öncesi Türk geleneklerine referanslarla kadın konusunu tahlil ederler. Öte yandan çağın koşullarını ve gelişmelerini de takip ederek Batıcılık ile Türk örfünün birbirini beslediği bir kurgu üzerinde kadın sorunlarını ele almaya çalışırlar. Bu yüzden Türkçüler, meseleyi daha geniş bir perspektiften, radikal metotlara sapsadan, eğitime dayalı bir süreç içerisinde aydınlanmacı bir zihniyetle ve soğukkanlı olarak ele almaktan yana bir tavır takınırlar.

Sonuç

Avrupa'da Endüstri Devrimi ile birlikte kadının yoğun bir şekilde iş hayatının içine çekilmesi, aynı zamanda onun toplumsal alanda çok daha yoğun bir şekilde görünür hale gelmesi sonucunu doğurur. Avrupa tarihi içinde büyük oranda sürecin bir parçası olarak gerçekleşen bu olay, Osmanlı- Türk modernleşmesi açısından ideolojik konumlanma sonucu gerçekleşecek bir durumdu. Zira Osmanlı Devleti sanayileşmiş bir ülke değildi ve kadının, ucuz emek olarak iş hayatına çekilmesi gerekmiyordu. Dolayısıyla Türkiye'de kadının konumu, aydınlanma, modernleşme ve İslami değerler etrafında tartışılan bir çağdaşlık çağ dışılık geriliminde tarihsel derinliğini bulan bir mesele olarak algılanır. Bu algının 19. yüzyıla inen temelleri Tanzimatçı-Batıcı aydınların Avrupa algısı üzerinden şekillenir. O dönemin aydını, kadını hayatın içine çekmek, eğitmek ve kendine yaraşır bir kıyafet içinde görmek istediğini net bir şekilde ifade eder. Bu bağlamda en önemli hususlardan biri tesettür meselesidir. Buna karşın daha Tanzimatçı- Batıcı yönelişlerin ortaya çıkışıyla başlayan İslamcı karşı koyuş buna şiddetle itiraz ederek tesettürü dinin bir emri olarak görür ve kadının kendisini teşhir etmesi olarak gördüğü tesettürden uzaklaşmaya karşı çıkar. Türkçüler ise İslami değerler ile batılı değerlerin keskin ve şiddetli çatışmasının ülke ve millet yararına olmadığını düşündüğünden kadının toplumsal alanda var olmasını ve tesettür

¹¹¹ F. N., "Müracaat Ediyorum", s.60.

¹¹² F. N., "Müracaat Ediyorum", s.61.

¹¹³ F. N., "Müracaat Ediyorum", s.62-63.

¹¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Coğ, "İslam Mecmuasındaki (1914-1918) Kadın ve Aile İlgili Yazılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Kültürü**, S:511-512, Kasım-Aralık 2005, s.367-374.

meselesini evrimci bir karakterde ele alarak zamana yaymayı uygun görür. Ortaya çıkan sorun pratik bir mesele olmaktan ziyade teorik bir konu olarak gündeme gelir. Bugün tartışmalar hala bu karakterini muhafaza etmektedir. Ancak İslamcılarının konumunda önemli bir değişim olur, kadının iş hayatına katılması yönündeki itirazlarını büyük oranda kaldırır ve kadının geleneksel İslami kimliği ile toplumsal alanda var olmasını savunmaya başlarlar. Bu ise tesettür konusunda yüz yıldır süren tartışmanın bugün çok daha şiddetli bir hal almasının en önemli sebebi olur.

Tartışmanın tarafları açısından kadınların modernleşmesi sorunu dinî algıların yaşatılması ya da kırılması meselesine doğru evrilmiştir. Bu açıdan tesettür nedir? Nereden kaynaklanmaktadır? Ahlâkî durumun kötüleşmesinde ya da iyileşmesinde oynadığı rol nedir? gibi sorulara verilen cevaplar ve cevaplar için oluşturulan referanslar konunun çerçevesini belirlemiştir. Bu bağlamda yazımızda Batıcılar, İslâmcılar ve Türkçüler şeklinde yapılan ayrımın tesettür meselesinde tam anlamıyla ayırt edici bir işlev görmediği anlaşılmaktadır. Mesela radikal batılılaşma taraftarı Abdullah Cevdet tesettürün İslâm'ın emri olmadığını söyleyerek dini, tesettür karşıtı düşüncenin referanslarından biri haline getirmeye çalışırken yine radikal bir batılılaşma taraftarı olan Salahaddin Asım, tesettürü İslâm'ın bir emri olarak görmekte ve İslâm dinini ilerlemenin önünde bir engel olarak değerlendirmektedir. Türkçü akımın öncüsü Ziya Gökalp, tesettür karşıtı görüşlerinin referansını ne dinden ne de Avrupa'dan almaktadır. Onun referansı İslâm öncesi Türk toplum yapısıdır. Böylece O, tesettür konusunda Batıcılarla birleşir. Fakat konuyu tartışma biçimi onlarınkinden tamamen farklıdır. Bir başka Türkçü düşünür olan Mehmet Şemseddin ise tesettürü dinin bir emri olarak görür ve Osmanlı kadınlarının buna riayet etmeleri gerektiğini savunur. Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve Mahmud Esad gibi İslâmcılar ise tesettürü dinin emri olarak görürler ve kadınların kıyafetlerinde yapılacak değişikliğe karşı çıkarlar. Ancak onlar bir taraftan bunu söylerken öte taraftan toplumsal yapıda yapılacak değişikliklerin zamana yayılması gerektiğini ifade ederek tesettür konusunda sahip oldukları fikirlerde dinin belirleyiciliği konusunda şüphe uyandırır. Oysa Said Halim Paşa ve Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi bu konuda oldukça nettirler. Onlara göre tesettür dinin emridir ve buna uyulmalıdır.

Tesettürün işlevi konusunda taraflar farklı görüşler ileri sürmektedirler. İslâmcılar kadınların açık saçık giyinmeleriyle ahlâkın bozulduğunu ifade ederken Batıcılar tesettürün ahlâkı bozulduğunu savunurlar. İslâmcılar ise tesettürün kadını erkeğin kötü bakışından ve saldırısından koruduğunu belirtirken Batıcılar buna karşı çıkarlar. Türkçüler ise bu tür tartışmalara hiç girmezler. Onlar açısından mesele bir kadın erkek eşitliği meselesi olarak algılanmaktadır ve Türk kadını her alanda olduğu gibi giyim kuşamda erkekle eşit bir şekilde toplum hayatında yerini almalıdır. Ancak bu zamanla gerçekleşecek bir hadisedir. Bu konuda aceleci olmaya gerek yoktur.

Tesettür meselesi doğası gereği dini, tartışmaların merkezine çekmiştir. Bu ise bütün siyasi akımlar açısından dinin toplumu biçimlendirici rolü üzerinde kafa yormaya zorlamıştır. Diğer yandan tesettür, İslâmî kimliğin kadın üzerinden sivil ve kamusal alanda görünürlüğünü temsil eden son derece önemli bir sembol olarak tartışmalarda hayati bir konuma yükselmiştir.

KAYNAKÇA

Kıtap ve Makaleler

Ahmet Mithat, *Avrupa Adâb-ı Muâşeretini Yahut Alafranga*, (Haz.: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

AKTAŞ, Cihan, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık -Kıyafet ve İktidar*, Kapı Yayınları, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- AŞA, Emel, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.966-978.
- AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.434-455.
- Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, (Haz.: Nuri Sağlam), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- BAYRAM, Kerim, **II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakîm'de Kadın ve Aile**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- BİRİNCİ, Ali, "Müstehcenlik Tartışmaları Tarihinde Bir Zanbağın Hikâyesi", **Tarih Yolunda**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s.277-288.
- BOCK, Gisela, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul 2004.
- Celal Nuri (İLERİ), **Kadınlarımız**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1996.
- ÇAKIR, Serpil, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri İle Nizamnameleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.988-1012.
- ÇOĞ, Mehmet, "İslam Mecmuasındaki (1914-1918) Kadın ve Aile İlgili Yazılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Kültürü**, S:511-512, Kasım-Aralık 2005, s.367-374.
- DAVIS, Fanny, **Osmanlı Hanımı**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- DEMİR, Ahmet İshak, **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- DOĞAN, İsmail, **Osmanlı Ailesi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- DOĞAN, İsmail, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları Ankara 1992, s.176-198.
- DOĞRAMACI, Emel, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- ERDİRENÇELEBİ, Meral, **Atatürk'ün Şıklığı**, Eğitim Yayınevi, Konya 2011.
- EROL, Burçin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu**, (10-11 Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.147-154.

- ESKİKURT, Ayşegül, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadımla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Tanzimat’ta İçtimai Hayat”, **Tanzimat 2**, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s.619-659.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul 1968.
- GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, (Haz.: Osman Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- GÖKALP, Ziya “Aile Ahlâkı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.1080-1098.
- GÜZEL, Şehmuz, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:3-4, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s.858-876.
- GÜNDÜZ, Mustafa, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet’in Etkileri”, **Turkish Studies**, Vol. 5/1, Winter 2010, s.1067-1088.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Batıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1382-1388.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- IŞIN, Ekrem “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.538-565.
- İNAN, Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- KAYALI, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılıçzade Hakkı, **İtikadât-ı Bâtılıya İlân-ı Harb**, Dersâadet 1329.
- KOCA, Ferhat, **Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi’nin Hayatı ve Fetvaları**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti**, Temel Yayınları, İstanbul 2001.
- KODAMAN, Bayram, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1984, s.601-647.
- KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Mahmud Esad (BOZKURT), “Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Siyaset ve Değer Tartışmaları**, (Ed.: Ferhat Koca), Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s.357-359.

- Mehmet Ferit Vecdi, **Müslüman Kadını**, Trc.: M. Akif Ersoy, Sinan Yayınevi, İstanbul 1997.
- Mehmed Şemseddin, “İslam Hanımı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1102-1106.
- Mustafa Sabri, “Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.1106-1123.
- ORTAYLI, İlber “Batılılaşma Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.134-138.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Salahaddin Asım, **Osmanlı’da Kadınlığın Durumu**, (Haz.: Metin Martı), Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- SEVİN, Nureddin, **Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- SEVİNÇ, Necdet, **Türkler’de Kadın ve Aile**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2007.
- SÜRMELE, Serpil “1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler”, **1. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı**, (Haz.: İlhan Gülsün), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2002, s.149-156.
- TAŞÇIOĞLU, Muhaddere, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Akın Matbaası, Ankara 1958.
- TOPRAK, Zafer “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.126-132.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.62-66.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1996.
- TÜRESAY, Özgür “Mecmua-i Ebuuzziya’da Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C:XV, S:87, Mart 2001, s.16-23.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1998.

Sürelî Yayınlar

- Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi”, **İctihâd**, S:29, (15 Ağustos 1327 / 28 Ağustos 1911), s.809-811.
- GÖKALP Ziya, “Asrî Aile ve Milli Aile”, **Yeni Mecmua**, S:20, (22 Teşrinisani 1333 / 22 Kasım 1917), s.381-383.
- F. N., “Müracaat Ediyorum”, **İslam Mecmuası**, S:2, (13 Şubat 1329 / 26 Şubat 1914), s.58-63.
- Kılıçzade Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uyku”, **İctihâd**, S:55 ,(21 Şubat 1328 / 6 Mart 1913), s.1226-1228.
- Kılıçzade Hakkı, “Pek Uyanık bir Uyku”, **İctihâd**, S:57, (7 Mart 1329 / 20 Mart 1913), s.1261-1264.

Mehmed Şemseddin, “İslam’da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, **İslam Mecmuası**, S:5, (27 Mart 1330 /9 Nisan 1914) s.142-145.

Mehmed Şemseddin, “İslam’da Kadının Mevki-i İçtimaisi”, **İslam Mecmuası**, S:6, (10 Nisan1330 / 23 Nisan 1914), s.170-173.

Musa Kazım, “Hürriyet-Müsavat”, **Sırat-ı Müstakîm**, S:2, (21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908), s.20-22.

Musa Kazım, “Hürriyet-Müsavat”, **Sırat-ı Müstakîm**, S:3, (28 Ağustos 1324 / 10 Eylül 1908), s.36-37.

“Hanımların Otomobile Gece Piyasaları”, **Sırat-ı Müstakîm**, S:106, (2 Eylül 1326 /15 Eylül 1910), s.26-28.

“İstanbul’da Tesettür- İşret-i Alenî”, **Sırat-ı Müstakîm**, S:94, (10 Haziran 1326 / 23 Haziran 1910), s.282-283.